

A tiszta ima Fogalom- és hagyománytörténet¹

ÖTVÖS Csaba

„Nagy gonddal őrizd a te szívvedet, mert abból indul ki minden élet”
(Péld 4,23).

„Ezért övezzétek fel gondolkodásotokat, legyetek józanok,
mindenestül reméljétek abban a kegyelemben,
amelyet Jézus Krisztus megjelenése hoz nektek” (1Pét 1,13).

I.

A Jézus-imáról író szerzők munkáit olvasva szembesülhetünk azzal, hogy sokan sokféleképpen közelítettek ahhoz a teológiai, spirituális és imádságos tartalomhoz, amelyet a szavak magukban hordoznak.² A különbségek nemcsak a megközelítésekben, hanem a Jézus-imára alkalmazott terminológiában is visszaköszönnek. Olyan alapszavakkal találkozhatunk, mint amilyen például az értelmi ima, a spirituális ima, az apophatikus ima, a szüntelen ima, a belső ima, a szív ima, és ilyen visszatérő terminus a tiszta ima is. Ezek a terminusok gyakran szinonimaként használatosak, keveredhetnek egymással, akár egy-egy szerzőnél is. Joggal vetődhet fel az a kérdés, hogy honnan és miért van ilyen sokféle fogalom a szerzők megállapításaiban, ezek a fogalmak egyetlen imatípusra vonatkoznak vagy különböznek egymástól, és ha van különbség, akkor találhatunk-e valamilyen különbséget a terminusok eredeti jelentése és elterjedt használata között.

Tekintettel ezekre a kérdésekre, jelen előadás a Jézus-ima egyik alapszavának, a tiszta imának a hagyománytörténeti vizsgálatára vállalkozik,

1 Az előadás és a tanulmány elkészülését a PD 112421 sz. pályázat támogatta

2 A hosszúra nyúlt kutatástörténetből érdemes megemlíteni Kallistos atya munkáit, lásd pl. Kallistos Ware: *The Power of the Name. The Jesus Prayer in Orthodox Spirituality*. SLG Press, Convent of the Incarnation, Fairacres, Oxford, 1974, 1986; Hausherr atya munkái közül lásd pl. *The Name of Jesus. The Development of the Jesus-prayer*. Trans. by. Charles Cumming. Cistercian Publication, Kalamazoo, 1978; áttekintő jelleggel lásd B. Schmidt: *Das geistige Gebet. Eine Untersuchung zur Geschichte der griechischen Mystik*. Ehrhardt Karras, Halle, 1916.

azért, hogy a korai szövegeket és azok terminológiáját feltérképezve tisztábban láthassuk nemcsak a kezdetet és a korai történetet, hanem mindezzel együtt – amennyire egy kissé hosszabbra nyúlt lábjegyzet erejéből telik – közelebb juthassunk a Jézus-ima gazdagságának megértéséhez is.

Ahhoz, hogy ez a cél megvalósulhasson, jelen előadásban egyetlen szerzőhöz fordulok, és szövegeire támaszkodva arra a kérdésre keresem a választ, hogy mit értett a tiszta ima fogalmán, használt-e más terminusokat, és ha igen, akkor azokat milyen okból és hogyan különböztette meg a tiszta imától. Azért esett Evagrioszra a választás, mert az értelmi ima hagyományának megteremtőjeként is tisztelhetjük, aki – nem melleleg – megalkotta a görög bibliából hiányzó, tiszta ima fogalmát is.³ Tekintettel a magam és az előadás korlátaira, illetve arra, hogy nálam jóval avatottabb szerzők is foglalkoztak és foglalkoznak az értelmi ima kérdéseivel a konferencia előadásaiban, nem célom, hogy Evagriosz imádságról szóló tanítását rekonstruáljam.⁴ Kizárólagosan a tiszta ima fogalmának megjelenéseit és ezek szűk kontextusát igyekszem feltérképezni, hogy az említett kérdésekre az evagrioszi szóhasználat alapján választ keressek. Jelen vizsgálódás közel sem teljes, és éppen korlátaira hivatkozva nem is ígér átfogó képet, de – mindezek ellenére – arra talán elegendő lehet, hogy néhány szövegrészlet segítségével láthatóvá váljon az általuk leírt imádság néhány alapjellemezője, és közben a különbségek tematizálásával és rövid bemutatásával közelebb juthassunk az evagrioszi tanításhoz.

II.

Evagriosz a 4. század szerzetes teológusa.⁵ Az imádságról szóló tanítása egy trilógián nyugszik, amelyhez *A gondolatokról (Peri logiszmon)* és a *Vizsgálódások (Szķemmata)* mellett *Az imádságról (Peri proszeukhēn)* írt fejezetek sorolhatók.⁶ A műfajuk eltér, *A gondolatokról* c. munkája aforizmákat, mondasokat tartalmaz, ehhez hasonló a *Szķemmata*, míg az imádságról írott

3 Evagriosz munkáihoz alapos bevezetővel és angol szövegfordításokkal szolgál pl. R. E. Sinkewicz: *Evagrius of Pontus. The Greek Ascetic Corpus*. Oxford University Press, Oxford, 2003 és A. M. Casiday: *Evagrius Pontikus*. Routledge, London–NewYork, 2006.

4 Ehhez számos kiváló tanulmány és monográfia szolgálhat segítségül. Meg kell említeni pl. Bunge két tanulmánykötetét: *Das Geistgebet. Studien zum Traktat De Oratione des Evagrius Pontikos*. Luthé Verlag, Köln, 1987, és „In Geist und Wahrheit”. *Studien zu den 153 Kapiteln Über das Gebet des Evagrius Pontikos*. Borengässer, Bonn, 2010.

5 A sivatagi atyák hagyományának, különösen a két Makariosz, az Egyiptomi és az Alexandriai és Lükopoliszi János hatását és jelenlétét az evagrioszi teológiában már vizsgálta a kutatástörténet. Ehhez lásd pl. Bunge atya említett tanulmányait

6 Evagriosz munkáinak trilógiába rendezésének gondolata Steward felvetése volt, amit ma már számos más kutató is átvett, C. Steward: *Imageless Prayer and the*

munka a fejezetek (*kephalaia*) műfaját követi. Az imádságról 153 fejezetből áll, mindegyik egyszerű, világos, rövid és tömör útmutatást fogalmaz meg, középpontjukban az értelem imájára vonatkozó tanításokkal, akár egy jól szerkesztett kézikönyv, amelyek az ima elsajátításához, a nehézségek leküzdéséhez és a tapasztalatok értelmezéséhez adnak hatékony instrukciókat. Mivel ez utóbbi alapvető a jelen elemzéshez, annyit megjegyezhetünk a szövegahagyományról, hogy Egyiptomban, a kelliai monostor cellájában született, valamikor a 380-as évek utolsó harmadában vagy a 90-es években, a nagy trilógiája (a *Praktikosz*, a *Gnosztikosz* és a *Kephalaia Gnosztika*) után.⁷ Az szintén kérdéses, hogy az origenista vita első hullámaint követően ez a mű mikor kapcsolódott Szent Neilosz alakjához,⁸ akinek a neve alatt görögül is fennmaradt. Elterjedését és népszerűségét jól mutatja az a számos kézirat, amelyek szír, arab, etióp, örmény és szláv nyelven őrizték meg a szöveget.

A tiszta ima fogalma

Ha az evagrioszi corpusnak szorosan az imádság teológiájához tartozó említett szövegeiben áttekintjük az imádságra alkalmazott terminológiát,⁹ akkor azt látjuk, hogy megkülönböztethető két nagyobb csoport. Az egyik a hangos imákat foglalja magában, ezek jórészt a páli 1Tim 2,1 felosztáson alapulva lehetnek a kérő ima (*deészisz*), közbenjáró (*enteukszisz*), hálaadó, hitvalló (*ekszagoreuszisz*) és az *antirrészisz* (a cáfoló vagy ellentmondó) imák. Míg a másik csoportba azok az imák sorolhatók, amelyekben a *proszekhé* jelenik meg vagy önállóan, mint az ima (*prosuekhé*), pl. a fejezetek címében, vagy valamilyen szövegszerkezetben: ilyen a spirituális ima (*pneumatiké proszekhé*: 28, 50), igaz ima (65), az ima helye (152), az ima állapota (26), az ima határai, az ima ideje, a szüntelen ima (35), és ide sorolható a tiszta ima (a *kathara proszekhé*) terminusa is.

Az már a felsorolásból is látszik, hogy a tiszta ima fogalma egy olyan imatípushoz tartozik, amely már terminológiai szinten is megkülönböztethető más imádságoktól, és egyetlen imára mutat. Azt megelőlegezhetjük,

Theological Vision of Evagrius Ponticus. *Journal of Early Christian Studies* 9 (2001), 173–204.

7 A trilógiák datálásáról megoszlik a kutatók véleménye. A fenti kronológiával szemben, a nagy trilógia későbbi születése mellett érvel pl. Dysinger: i.m. 25–26.

8 A jelen vizsgálódás tárgya miatt érdemes megjegyezni, hogy szent Nilus neve alatt öröklődtek még a fentebb említett szövegekből *A gondolatokról* és *A nyolc gonosz szellemről* c. munkák is. Az imáról szóló munka Szent Neilosz neve alatt kapta helyét a Filokáliában is.

9 Az evagrioszi fogalomhasználat részletes bemutatásához lásd Ch. S. Gombos: *Divine Sovereignty, Divine Providence and Prayer in the Thought of Evagrius Ponticus* (2012): http://ecommons.luc.edu/luc_diss/516. 12–45

hogy ennek az imának a leginkább sajátos jellemzője, amely megkülönbözteti az első csoportba sorolt típusoktól, hogy szavak nélkül történik. Ez a hangos, kimondott szavak nélküli, mondjuk úgy, külső jellemző mellett azonban más feltételek teljesülését is megköveteli az ima végzése.

Mielőtt ezen feltételekhez fordulunk, éppen a terminológia miatt, pontosíthatjuk a korábbi kérdésünket, és a fogalmak listájára visszautalva, a továbbiakban arra keressük a választ, hogy az ima, a *προσευχή* milyen feltételekkel lehet tiszta, van-e olyan követelmény, amely ehhez a típushoz tartozik. Másképp fogalmazva a kérdést, Evagriosznak az imádságról szóló tanításában megkülönböztethető-e egy olyan altípus vagy speciális kategória, amely tiszta imaként van jelen az imádságról szóló művekben.

Ahhoz, hogy erre a kérdésre választ találjunk, nem kell mást tennünk, mint végigolvasni ezeket a műveket, és összegyűjteni azokat a szövegrészeket, amelyekben a tiszta ima kifejezés megjelenik.

A tiszta ima értelmezései *Αξ* imáról c. fejezetekben¹⁰

Az első, a tiszta ima terminusát hordozó fejezet a 71.: „*Nem tudsz tisztán imádkozni, ha az anyagi dolgok kötöznek és folytonos aggodás gyötör, mert az ima a képzetek eltávolítása.*”¹¹

A fejezetben a tiszta ima végzéséhez – és jelen esetben az értelmezéséhez is – szervesen hozzátartozó – voltaképpen – negatív definíciókat olvashatunk, egy tanítást arról, hogy mi az, ami gátolja a tiszta imát. Evagriosz fokozatosan halad az imádság gátjainak felsorolásában, mert említi az anyagi dolgokat, a szüntelen aggodást és a képzeteket. A felsorolással megmutatja az antropológiai tanításának vázát,¹² mert a test, a lélek és az értelem egy-egy betegségét nevezi meg: a hálót, a gyötrődést és végül a képzetek jelenlétét. Ismeretelméletéről azt árulja el, hogy az értelem (a nusz) befolyásáért felelős képzetek nemcsak az anyagi világból érkeznek az érzékszerveken keresztül, hanem a lélekből is (ilyen pl. az idézetben szereplő aggodalom okán az emlékezet). A képzetek eltávolítása az értelem aktivitásának befolyásolását, vagy radikálisabban fogalmazva a megszüntetését jelenti. A terminus, az *αποθesis* eltávolítást, letevést jelent – ez a fogalom köszön vissza a 2Pét 1,14-ben a földi sátor letevésében is (a liturgiában a *tegyünk felre minden földi dolgot* imádsága). Az *ima a képzetek eltávolítása* mondatrészt, amely maga is egy definíció, vélhetően az órigenészi koncepcióból

10 *Αξ* imádságról görög szövegrészeit Migne kiadása alapján idézem: PG 79, 1165A–1200C.,

11 Οὐ δυνήση προσεύξασθαι καθαρώς, πράγμασι συμπλεκόμενος ὑλικοῖς, καὶ φροντίσι συνεχέσει δονούμενος· προσευχὴ γὰρ ἔστιν ἀπόθεσις νοημάτων.

12 Evagriosz antropológiájához a fentebb említett monográfiák mellett lásd még pl. K. Corrigan: *Evagrius and Gregory. Mind, Soul and Body in the 4th century*. Ashgate, 2009.

ered,¹³ vagy legalábbis nagy hasonlóságot mutat azzal, ahogy Órigenész fogalmaz *Az imádságról* c. művében (20,2), „*aki nem képmutató, az bemegy kamrájába [...], nem bámészkodik kijelé, hanem az érzékek valamennyi kapuját becsukva imádkozik az Atyához, nehogy elvonják a figyelmét a lelkébe tolaikodó képzetek*”.¹⁴

Az evagrioszi meghatározás alapját az arisztotelészi pszichológia definíciója (*De anima* 407 A7–10 és *De memoria* 450b27–451a7)¹⁵ adja, és értelmezésének nehézsége is ebben a frázisban gyökerezik. A képzetek eltávolítása és elutasítása ugyanis nem egyszerűen a szenvedélyektől mentes képzeteket jelenti (ez jelölheti a természetes kontemplációt), hanem minden gondolat (*logiszmoi*) eltávolítását is, vagyis minden, az emberi megismerő-képesség és a gondolkodás körébe tartozó aktivitás elutasítását.

Ha mindezeket a megjegyzéseket pozitív módon fogalmazzuk meg, akkor juthatunk a tiszta ima elterjedtebb és sokak által ismert összefoglalásához. E szerint a tiszta ima meghaladja a szavak, a képek és minden mentális képzet szintjét. Röviden, a szenvedélyektől, a gondolatoktól és a képzetektől megszabadulva az értelem a teremtményi lét határához érkezik, levetkezi az anyagi létezéssel együtt járó kettősséget és az eredeti, szabad, egyszerű és tiszta állapotában válik képessé a tiszta imára, visszanyerve eredeti állapotát. Ez az állapot egyszerre jelenti azt, hogy az ima az értelem, a nusz útja, Istenhez emelkedése, és azt is, hogy állapota vagy inkább eredendő aktivitása is. Az egység, az egyesülés keretét, alapját és bázisát a kontemplációval azonosított ima, vagy tiszta ima adja.

A 76. fejezetben újra a törekvés nehézségéről olvashatunk: „*Az a mondas a Jelenések könyvében, hogy az angyal veszi a tömjént, hogy a szentek imáihoz adja, az – azt gondolom – az angyal által okozott kegyelemre vonatkozik. Mert elülleteti a tiszta ima ismeretét, úgy, hogy ezután az értelem kiállja a hanyagság és az akédia minden zavarát*”.¹⁶

Az idézet első látásra is feltűnő sajátága, hogy alapját explicit szentírási vers adja. Ez nem szokványos az imádságról írott fejezetekben, ahol jóval gyakoribb az imádság teoretikus megközelítése. Evagriosz a Jel 8, 3 alapján („jött egy másik angyal, [...] sok tömjént kapott, hogy az összes szent imáival együtt tegye az aranyoltárra, amely Isten trónusa előtt áll”) hozza mozgásba tanítását, és exegézisében a szentekkel azonosítja az imádkozókat, a

13 Az órigenészi hagyomány hatásáról, különös tekintettel az imádság koncepciójában betöltött szerepéről, lásd H. Case részletes elemzését: *Becoming One Spirit. Origen and Evagrios Pontikus on Prayer* (2006) http://digitalcommons.csbsju.edu/sot_papers

14 Vanyó L. fordítását idézem (Órigenész: *Az imádságról és a vértanúságról*. Szent István Társulat, Budapest, 1997, 92.).

15 A hivatkozáshoz és a bekezdés befejező mondatához lásd, J. Zecher: *The Symbolics of Death and the Construction of Christian Asceticism. Greek Patristic Voices from the Fourth to Seventh Centuries*. <http://theses.dur.ac.uk/3247/117-118>.

16 Τὸ λέγειν ἐν τῇ Ἀποκαλύψει κομιζεσθαι τὸν ἄγγελον θυμίαμα ἵνα δῶ τὰς προσευχὰς τῶν ἁγίων, οἶμαι τὴν χάριν εἶναι ταύτην διὰ τοῦ ἀγγέλου ἐνεργομένην· γινώσιν γὰρ ἐμποιεῖ τῆς ἀληθοῦς προσευχῆς, ὥστε ἐτάναι λοιπὸν εἰς τὸς παντὸς κλόνου, ἀκηδίας τε καὶ ὀλιγωρίας τὸν νοῦν

szerzeteseket, az angyal által hozott tömjént pedig a kegyelemmel. Ahogy a jánosi versben a szentek imái a tömjénnel válnak égő áldozattá, úgy lehet az angyal által adott kegyelem, az ima ismerete, a tömjén, amivel az imádság eléri célját, az Istenhez emelkedést. Eddig az exegézis. A fejezet második része az ima hatását írja le, a két szenvedély, a hanyagság vagy megvetés (ὀλιγωρία) és az *akédia* legyőzését. Az *akédia* jelentése a kedvetlenség, a levertség és a reménytelenség közös metszetében keresendő, a nyolc gonosz gondolat egyike, a talán legrészletesebben tárgyalt kísértés az evagrioszi teológiában.¹⁷ Ezek ellen lehet hatékony eszköz az értelem kezében a tiszta ima, és ezáltal képes zavartalanul állni a kísértéseket, vagyis birtokolja a kontempláció feltételét, az apátiát, a szenvedélymentesség állapotát.

Éppen ez alapján figyelhetünk fel arra is, hogy a fejezet, miközben az értelem imádságát és annak tisztaságát járja körül, a tiszta ima természetére vonatkozó megállapítást is ad. Ez abban érhető tetten, hogy az emberi erőfeszítés eredményéhez az angyal segítségére van szükség, a cél ismeretét megelőlegezi a küldött, amit a tapasztalat majd megerősít.

Az ima tapasztalatának leírását tartalmazó 73. fejezet szintén használja a tiszta ima fogalmát: „Amikor az értelem tisztán, eltévelyedés nélkül és igazán imádkozik, akkor a démonok már nem balról közelítenek hozzá, hanem jobbról. Suggallják neki Isten dicsőségét, és olyan formát adnak ennek, ami az érzékeknek kedves, úgy, hogy azt gondolja: (az értelem) teljesen elérte az ima célját. Egy tiszteletre méltó és gnosztikus ember ezt úgy magyarázta, hogy ezt a hiú dicsőség szenvedélye okozza, és az a démon, amelyik miután eléri a fej egy helyét, az erek nagy nyomását váltja ki.”¹⁸

A fejezetben újra az értelem tiszta imáját látjuk viszont, és itt megjelenik az is, hogy ez az ima a kontempláció legfelső fokát jelenti. Az eddigi idézetekhez képest új elem, hogy az ima tapasztalata közben felmerülő veszélyre figyelmeztet, amikor a balról és jobbról közelítő démonok megjelenésére utal. Az evagrioszi szimbolika *A gondolatokról* szóló mű 42. fejezete alapján oldható fel. E szerint a léleknek két szeme van. A bal a létezők szemlélésére alkalmas, vagyis a természetes kontempláció szerve, míg a jobb szem a „Szentháromság boldogító fényét szemléli”.¹⁹ A tiszteletre méltó és gnosz-

17 Az akédia fogalmához és evagrioszi koncepciójához lásd pl. J.-Ch. Nault: *Acedia. Enemy of Spiritual Joy. Communio* 31 (2004), 236–258.; A. Crislip: *The Sin of Sloth or the Illness of Demons? The Demons of Acedia in early Christian Monasticism. Harvard Theological Review* 98 (2005), 143–69.; P. Toohey: *Acedia in Late Classical Antiquity. Illinois Classical Studies* 15 (1990), 339–352.

18 „Ἐπὰν καθαρῶς λοιπὸν ἀπλανῶς καὶ ἀληθῶς προσεύχηται ὁ νοῦς τὸ τηρικαῦτα, οὐκ ἔτι ἐκ τῶν ἀριστερῶν ὑπέρχονται οἱ δαίμονες, ἀλλὰ ἐκ τῶν δεξιῶν ὑποτίθενται γὰρ αὐτῷ δόξαν Θεοῦ, καὶ σχηματισμὸν τινα τῶν τῆ αἰσθήσει φίλων, ὡς δοκεῖν τελείως τετεῦχθαι αὐτὸν τοῦ περὶ προσευχῆς σκοποῦ. Τοῦτο δὲ, ἔφρασε θαυμαστὸς καὶ γνωστικὸς ἀνὴρ, ὑπὸ τοῦ τῆς κενοδοξίας πάθους γίνεσθαι, καὶ ὑπὸ τοῦ δαίμονος τοῦ ἀπτομένου τοῦ κατὰ τὸν ἐγκέφαλον τόπου καὶ φλεψὶ πάλλοντος

19 A szövegrész Baán Izsák fordítása, uő: *Evagriosz Pontikosz a gondolatokról. Szent Mauríciusz Monostor–L'Harmattan, Bakonybél–Budapest, 2006, 106.*

tikus ember Hausherr feltételezéseit elfogadva²⁰, Lükopoliszi János, akire Evagriosz többször is hivatkozik az *Antirrhetikosz*-ban.

Ezzel a segítséggel oldható fel a fejezetbe foglalt tanítás. Elsőként azt látjuk, hogy az értelem a kontempláció szerve, és azt is, hogy ennek a kontemplációnak két foka van. Ezt fogja át az ima és a kontempláció azonosságáról szóló tanítás, és végül eljutunk a legmagasabb fokra, a tiszta ima céljához, a teóriához, az istenlátáshoz. Ez egy közvetlen, közvetítő nélküli beszélgetés, egység, az anyagtalan értelem és teremtője, az anyagtalan Isten között, az értelem saját, eredendően a teremtett állapotából adódó természetes tapasztalata, Istenhez emelkedése. Ennek a tapasztalatnak az ajándékai a hivatkozott atya jelzői. A *thaumasztosz*, a csodálatra méltó és a *gnosztikosz*, az ismerettel bíró jelzők birtokosa az, aki az istenismeret birtokába jutott, akit néhol teológusnak is nevez Evagriosz.²¹ Másképp fogalmazva az istenismeret, a gnózis foglalata és forrása az imában szerzett/kapott tapasztalat.

Az imádságról írott fejezetek között találunk olyat, ahol további feltételekről ír, és formátlannak, üresnek vagy tudatlannak is nevezi az értelem szükséges állapotát. Fentebb a képzetek eltávolításával azonosította az imát, ebben a fejezetben pedig a démonoknak való kiszolgáltatottságra figyelmeztet. Mert az imában az egység, az unió tapasztalatát fény is kíséri, amely lehet az itt említett Háromság fénye, míg máshol az értelem fényére hivatkozik.²² A démonok ezt a tapasztalatot használhatják ki, a fény káprázatával kísérthetik az értelmet, a hiú dicsőség szenvedélyében megkapaszkodva.

20 Casidey hivatkozik Hausherr megoldására (Casidey: i. m. 236.).

21 A gnosztikus fogalom értelmezéséhez és az evagrioszi koncepcióhoz lásd pl. Bunge atya alapvető cikkét: Origenismus-Gnosticismus. Zum geistesgeschichtliche Standort des Evagrios Pontikos. *Vigiliae Christianae* 40 (1986), 24–54.

22 Annak kérdését, hogy ez a fény az értelem saját fénye vagy a Háromság fénye, Evagriosz nem válaszolja meg egyértelműen. Az előbbire példa a *Praktikosz* 64 (*Gnosztikosz* 45 és *Peri logiszmon* 39), míg az utóbbi magyarázattal az *Antirrhetikosz* prológusában találkozhatunk. Lükopoliszi János, Ammoniosz és Evagriosz kérdésére azt válaszolta, hogy „ezt nem képes az ember megmagyarázni, és az értelem sem lehet megvilágosítva az imádság közben Isten kegyelme nélkül” (*Antirrhetikosz* VI,16, L. Dysingerangol fordítása alapján). A kérdéshez lásd pl. W. Harmless – R. R. Fitzgerald: *The Sapphire Light of the Mind. The Skemmata of Evagrius Ponticus. Theological Studies* 62 (2001), 498–529., a kérdés kontextusához: E. Clark: *The Origenist Controversy*. Princeton University Press, Princeton, 1992, kül. 2. fejez.; a kurrens értelmezésekhez: Casidy: *Reconstructing the Theology of Evagrius Ponticus. Beyond Heresy*. Cambridge University Press, Cambridge, 2013, kül. 7.2.3. fejezet

A tiszta ima terminusának egyéb előfordulásai

Az *imádságról* írott fejezetek példái mellett a tiszta ima vizsgálatához más szövegeket is szükséges elemeznünk. Ha az imádság teológiáját hordozó szélesebb corpusra tekintünk, akkor megtaláljuk a tiszta ima fogalmát *A gondolatokról* írott aforizmák és *A nyolc gonosz szellemről* meghatározásai között is. *A gondolatokról* c. munkában olvasható előfordulásokban, hasonlóan a fentebb említett példákhoz, a negatív definíció érvényesül, vagyis minden esetben egy szenvedély, képzet vagy gondolat az, amely kísértésként akadályozza a tiszta ima végzését. Ilyen lehet például a harag (5), a düh (16) és az indulat (46).

Az eddig bemutatott példákhoz hasonlóak olvashatók *A nyolc gonosz szellemről* (*De octo spiritibus malitiae*) c. munkában is.

Van azonban egy olyan aforizma is, amely eltér az eddig bemutatott példáktól. A szomorúságról írott egyik aforizma a következő megállapítást adja: „*A szomorú szerzetes értelme nem irányul a szemlélődésre, s tiszta ima nem száll fel a szívből, ugyanis a szomorúság minden jónak akadályá.*”²³

Az idézet jelentése a fentebbi elemzés eredményei után talán már nem szorul magyarázatra, első tagja és a befejezése is tökéletesen illeszkedik az eddig bemutatott szövegrészek tartalmához. A szomorúság kísértő gondolatának negatív hatása mellett látjuk az ima és a szemlélődés azonosítására épülő tanítást. Az, amiért igazán érdekes a többi idézethez mérten is, az a mondat közepén szereplő megjegyzés: „a tiszta ima a szívből száll fel”. Az igaz, hogy az eddigi példákhoz hasonló módon tagadó formában, de mégis felismerhető ez a tanítás. Azt talán nem kell hangsúlyozni, hogy az imádság egy olyan aspektusát tárja elénk, amely Evagriosz meglátásaira kevésbé jellemző és az utána következő generációk számára válik majd kitüntetett jelentőségűvé. A szemlélődés és az ima azonosítása alapvető a Pontoszi teológiájában, az azonban, hogy az imát nem az értelemhez, hanem a szívhez kapcsolja, és ezt teszi a szemlélődés alappontjává, kissé szokatlan megfogalmazás. Azért lehet szokatlannak nevezni, mert ez a megállapítás akár a szív imáját is jelölheti, és ha ez így van, akkor az egyik legkorábbi megfogalmazásával állunk szemben. Nem utal a szó szoros értelmében az értelem szívbe való alászállására, de felvethető, hogy erre vonatkozik a megjegyzés. Ha nem ezt jelenti, akkor pedig nagyon közel jár a szív ima²⁴ teoretikus megalapozásához. Nem a szív szimbólumának felemlegetése miatt különös a szöveg, hiszen ez – idézve az előadás kezdetén említett

23 Baán Izsák fordítását idézem, egy apró változtatással a *proszekukhé* fordításában. In uő: *Evagriosz Pontikosz a gondolatokról*. Szent Maurícusz Monostor–L'Harmattan, Bakonybél–Budapest, 2006, 56.

24 Ehhez lásd a 2. jegyzetet, és áttekintő jelleggel pl. J. A. McGuckin: *The Prayer of the Heart in Patristic and Early Byzantine Tradition*. In P. Allen (szerk.): *Prayer and Spirituality in the Early Church*. 2. kötet. W. Mayer & L. Cross, Queensland, 1999, 69–108.

mottót – természetes és kézenfekvő az ima kontextusában, hanem az, hogy a szemlélődés adta keretben hivatkozik a szívre, ahonnan ez az ima Istenhez indul.

Összefoglalás

Ha megpróbáljuk röviden összefoglalni az evagrioszi tanításról elhangzottakat, akkor azt mondhatjuk, hogy a szerzetes teológus az ima egy nagyon szűk csoportjának megjelölésére használta a tiszta ima fogalmát. Minden esetben a terminus negatív kontextusban jelent meg, mindig valamilyen szenvedély vagy kísértés ellenében használta, az ima végzéséhez szükséges törekvések útba igazításához. A bemutatott fejezeteket összefoglalóan talán jellemezhetjük úgy, hogy segítséget adnak az értelem tiszta imájához. Ez a tanítói, vagy inkább lelkiatyai módszer legjellemzőbben az angyal által adott ismeretről szóló fejezetben vált láthatóvá, hiszen ott már nem az emberi törekvést, hanem az angyali segítséget jelölte meg a tiszta ima ismeretéhez. Ettől az intenciótól kissé eltér a 73. fejezet, mert ez nem az oda vezető útról, hanem az ima tapasztalatának oldaláról láttatja a tiszta imát, de hangsúlyosan az imádkozó értelem hiúságának kísértését kihasználó démoni attack elleni figyelmeztetésként. Utolsó idézetünk pedig, szintén a tiszta ima terminusát használva, és ugyancsak egy kísértő gondolat hatását felemlítve már a szív imához vezető hagyomány első állomásaként értelmezhető.

Mindezek alapján talán árnyalhatjuk azt a fogalomhasználatot, ahogyan Evagriosz az imáról beszélt. Tehetjük azért, mert a tiszta ima terminusát használó szövegcsoporthoz ehhez támasztékul szolgál és általuk kirajzolódik az ima egyik aspektusa, de nem tehetjük azért, mert az idézett szövegek csak egy kis csoportját alkotják annak az imának, amelyet maga Evagriosz is számos más fogalommal jelölt, amikor az értelmi ima tapasztalatáról, nehézségeiről és ajándékairól beszélt. Az eredmények alapján, visszatérve az előadás elején megfogalmazott kérdésre, azt a választ adhatjuk, hogy a terminológiai sokszínűség már a kezdeteknél jelen van, és ebben a kezdetben Evagrioszt nemcsak az értelmi ima teológiájának megalapozójaként, hanem az ima alapszókincsének megalkotójaként is tisztelhetjük.

